

Олег Панкевич

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
(м. Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6636-1330>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/E-4713-2016-pankevych9@gmail.com>

УДК 341.231.14

КОЛЕКТИВНІ ЛЮДСЬКІ ПРАВА: ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ (ДО ЮВІЛЕЮ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ)

АНОТАЦІЯ. Актуальність знаходження оптимального (або, принаймні, більш-менш прийняттого) балансу між індивідуальними та колективними людськими правами зростає в сучасному світі з кожним днем, насамперед, з огляду на глобалізаційні процеси загалом та потужну міграційну кризу зокрема.

Метою статті є філософсько-правовий і загальнотеоретичний аналіз природи колективних прав та їх співвідношення з індивідуальними правами крізь призму двох дихотомій: номіналізму й реалізму, з одного боку, та лібералізму й комунітаризму – з другого.

Наголошено, що розуміння соціальної природи колективних прав є своєрідним “лакмусовим папірцем”, котрий дає змогу маркувати вихідні дослідницькі й політико-правові позиції того чи іншого автора за однією з визначальних для сучасної філософії права ліній розмежування. По один бік цієї лінії розміщуються прибічники постулатів лібералізму і переважно корелюючих із ним різновидів філософсько-правового номіналізму, тоді як по другий – апологети комунітаристських ідей та, відповідно, послідовники реалістичного напрямку у філософії права.

Зазначена розділова лінія є певною мірою умовною. Послугуючись термінологією міжнародного публічного права, тут можна вести мову радше про делімітацію, аніж про демаркацію. Адже, по-перше, як відомо, практично не існує “стерильно чистих”, без домішок інших світоглядно-філософських течій, лібералів чи комунітаристів, так само, як і номіналістів чи реалістів. Та й самі дослідники прав людини не так часто відверто самоідентифікуються, чітко задекларовуючи свої вихідні методологічні установки. По-друге, всередині названих вище філософських течій – зрештою, як і будь-яких інших – існують, так би мовити, проміжні варіанти, які, часто не без певних на те підстав, можуть претендувати або й навіть де-факто претендують на статус деякої “золотої середини” між політико-правовими та (або) епістемологічними крайнощами (згадаймо, відповідно, “ліберальний комунітаризм” і “концептуалізм”).

© Олег Панкевич, 2018

Виснується, що для кожного дослідника прав людини певна позиція щодо класичної філософської проблеми універсалій визначає (свідомо чи несвідомо, явно чи імпліцитно) інші світоглядно-методологічні позиції з найважливіших питань правознавства.

Оскільки нині до широко визнаних основних колективних прав належить право різних спільнот на захист своєї ідентичності, однією із центральних тем подальшого дослідження передбачається проблематика ідентичності як однієї із системоутворюючих категорій колективних прав. Особливо цікавим цей аспект є для дослідження політико-правових і філософсько-правових проблем на матеріалі мультикультуральних суспільств Західного Світу, де внаслідок процесів імміграції від зустрічі різних культур відбувається зіткнення двох систем цінностей: західної, що виходить із концепту людини як індивіда, і східної, що розглядає людину передовсім як складову великої родини.

Ключові слова: індивідуальні права; колективні права; універсалії; номіналізм; реалізм; лібералізм; комунітаризм.

70-річний ювілей прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)¹, поза сумнівом, є поважним приводом для глибоких роздумів і гарячих дискусій вітчизняних правознавців щодо ефективізації юридичних гарантій людських прав в Україні у світлі міжнародних стандартів.

Значущість вказаної неординарної події, як, власне, і самої Декларації (яку, до речі, Папа Римський Іван Павло II назвав ‘одним із найвищих виразів людської совісті (*human conscience*) нашого часу’²), неможливо переоцінити, надто з відстані років, що вже минули від ‘початку планетарного визнання основоположних прав і свобод людини’ та ‘точки відліку процесу формування у системі міжнародного права окремої галузі прав людини’³.

Очевидно, що Декларація була відображенням політико-правової ідеології лібералізму. Тому (враховуючи ліберальний постулат щодо пріоритетності індивіда перед колективом) не дивно, що вона проголосила права особи, практично залишивши поза увагою права соціальних спільнот. Проте, на нашу думку, такі терміно-поняття, що їх містить Декларація, як от “члени людської сім’ї”, “совість людства” (преамбула), “в дусі братерства” (ст. 1), “сім’я” як “природний і основний осередок суспільства” (ст. 16), “воля народу” (ч. 3 ст. 22), “кожна людина, як член суспільства” (ст. 22), “дружба між усіма народами, расовими або релігій-

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.06.2018).

² ‘Address of His Holiness John Paul II to the Fiftieth General Assembly of the United Nations Organization’ (*Official Site of the Holy See*, 5 October 1995) <https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1995/october/documents/hf_jp-ii_spe_05101995_address-to-uno.html> accessed 19 July 2018.

³ Петро Рабінович, ‘Світова “Біблія” людських прав (до 60-річчя проголошення Всезагальної декларації прав людини)’ [2009] 1(56) Вісник Академії правових наук України 27.

ними групами” (ст. 26), “культурне життя суспільства” (ст. 27), “соціальний і міжнародний порядок” (ст. 28), “обов’язки перед суспільством” (ст. 29)⁴, можна вважати щонайменше “паростками”, які готували ґрунт для розвитку концепції та створення реальних міжнародно-правових і внутрішньодержавних механізмів забезпечення та захисту не лише індивідуальних, а й, власне, колективних людських прав. Прикметно, що на цю обставину майже ніколи не звертали увагу дослідники Декларації.

Видається, що проблеми співвідношення між індивідуальними та колективними вимірами свідомості, між особистими та суспільними переконаннями, одиничними та груповими інтенціями, опозиції індивідуального й колективного в структурі особистості, інтерес до яких останнім часом значно посилюється у світовій соціальній філософії⁵, фокусом свого дослідження у філософії права (насамперед, у філософії конституційного права) мають саме індивідуальні та колективні людські права. Нині актуальність знаходження оптимального (або принаймні, більш-менш прийняттого) балансу між цією дихотомічною парою прав зростає з кожним днем, насамперед, з огляду на глобалізаційні процеси загалом та потужну міграційну кризу (‘не єдину, але найтяжчу з криз, з якими зіштовхнулась Європа’⁶) зокрема. Вже практично неконтрольований потік біженців із Сирії, Іраку, Афганістану та інших, переважно мусульманських, країн значно загострив на теренах Європейського Союзу існуючу ще до того проблему зіткнення національних ментальностей. У правовому вимірі ця проблема проявляється у зіткненні індивідуальних прав і свобод із колективними правами, які культивуються у неєвропейських суспільствах, що, за влучним висловом одного з сучасних дослідників, ‘стало чи не найбільшим випробуванням для європейської системи правозабезпечення і правозахисту’⁷.

Питанням змісту і правової природи колективних прав та їх співвідношення з індивідуальними людськими правами присвячені праці таких вітчизняних та іноземних дослідників, як Н. Варламова, Р. Вебер, К. Васак, К. Велман, С. Головатий, С. Глушкова, О. Дашковська, Н. Калера, А. Мельник, А. Осипов, П. Рабінович, Є. Регеда. Проте, зважаючи на

⁴ Загальна декларація прав людини (н 1).

⁵ В Навроцький, ‘Аналітична соціальна філософія про колективні феномени’ (2009) 10 Актуальні проблеми духовності 293-301; К Graham, ‘The moral significance of collective entities’ (2001) 44 Inquiry 21-42; S Miller, *Social Action: A Teleological Account* (Cambridge University Press 2001); J Searle, *The Construction of Social Reality* (The Free Press 1995).

⁶ Джордж Сорос, ‘Останній шанс Європи: 7 порад від Джорджа Сороса, як вирішити міграційну кризу’ *Європейська правда* (Київ, 1 Серпень 2016) <<http://www.euointegration.com.ua/articles/2016/08/1/7052763/>> дата звернення 14 Липень 2018.

⁷ А Мельник, ‘Співвідношення індивідуальних та колективних прав людини в контексті забезпечення і захисту свободи вираження поглядів’ (2013) 16 Вісник Львівського університету Серія філософські науки 212.

складність і багатогранність означених питань, доводиться констатувати нагальну потребу у подальших наукових розвідках із цієї проблематики.

Метою дослідження є філософсько-правовий та загальнотеоретичний аналіз природи колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними правами крізь призму двох дихотомій: номіналізму й реалізму, з одного боку, та лібералізму й комунітаризму – з другого.

Видається, що з *методологічної точки зору* сучасні дискусії про індивідуальні та колективні права, індивідуальне та спільне (загальне) благо – як окремі аспекти традиційної для діалектичної філософії проблеми співвідношення загального, особливого й одиничного – сягають своїм корінням столітніх середньовічних спорів між реалістами та номіналістами про природу загальних понять – універсалій⁸.

Як відзначав видатний соціолог П. Сорокін, поняття “реалізм – номіналізм” є найбільш загальними і фундаментальними першопринципами, що лежать в основі системи істини та знання. Більш того, на його думку:

<...> багато актуальних соціальних проблем, особливо таких, як індивідуалізм – колективізм, суспільство та індивід, універсалізм і сингуляризм, дуже тісно пов’язані з проблемою реалізму – номіналізму і не можуть бути плідно досліджені без їх попереднього вирішення⁹.

При цьому проблема “номіналізму – реалізму” є не тільки проблемою інтерпретації загальних понять, а й, перш за все, – інтерпретації реальності, що позначається з їхньою допомогою¹⁰.

Індивідуальні та колективні права: вихідні засади інтерпретації

У більшості підручників і навчальних посібників із загальної теорії права і держави та конституційного права висвітлення проблеми оптимального співвідношення цієї дихотомічної пари прав фокусується (а часто-густо цим й обмежується) на констатації наявності, серед інших, такої класифікації, за якої всі права людини можуть бути розподілені за суб’єктивним складом здійснення – на *індивідуальні* (здійснюються лише одноособовими діями – наприклад, право на свободу вираження поглядів, на виховання своєї дитини) та *колективні* (можуть бути реалізовані лише спільними діями учасників групи носіїв права – напри-

⁸ Олег Панкевич, ‘Спір про універсалії як методологічна основа сучасних досліджень про індивідуальні/колективні права (до постановки питання)’ в Забзалюк Д (ред), *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: III Всеукраїнський круглий стіл* (БОНА 2017) 161-6.

⁹ Питер Сорокін, *Соціальна і культурна динаміка: дослідження змін у великих системах мистецтва, істини, етики, права і суспільних відносин* (Издательство РХГИ 2000) 371.

¹⁰ Там само 385.

клад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій)¹¹. До того ж П. Рабінович¹² та О. Скакун¹³ виокремлюють додатково ще й так звані “змішані права” (здійснюються як індивідуальними, так і колективними діями). При цьому жоден із цих авторів прикладів “змішаних прав”, на жаль, не наводить.

Інше визначення – ‘колективні права і свободи людини – сукупність прав і свобод, особливість яких полягає в можливості реалізації їх групою осіб, колективно’¹⁴ – як видається, теж далеке від досконалості і є доволі спрощеним розумінням означеної категорії прав. До того ж певне логічне протиріччя, філологічну неузгодженість можна углядіти навіть у самій назві публікації (“Колективні права і свободи людини”).

Більш коректною та ґрунтовною виглядає позиція О. Осипова, який зазначає:

<...> термін (“колективні права” – О. П.) виглядає таким же невизначеним, як і, наприклад, “мультикультуралізм”, “ідентичність”, “самобутність” і допускає як мінімум п'ять можливих прочитань: 1) індивідуальні права, які реалізуються в колективі, спільно з іншими людьми (т. зв. колективний вимір індивідуальних прав); 2) загальні (спільні) права людини і громадянина стосовно членів певної групи; 3) спеціальні права, якими володіють індивіди, що належать до певної категорії (т. зв. спеціальні права); 4) правоможності колективного суб'єкта права – організації; 5) права умовної або статистичної групи як такої (тут – “групові права”)¹⁵.

При цьому інша дослідниця – К. Регеда, погоджуючись із О. Осиповим, цілком слушно наголошує, що:

<...> з найпоширеніших в юридичному дискурсі підходів до розуміння сутності колективних прав найбільшу практичну значущість для теорії

¹¹ Петро Рабінович, *Основи загальної теорії права та держави* (10-те вид, Край 2008) 25; Михайло Кельман та Олександр Мурашин, *Загальна теорія держави і права* (Кондор 2006) 152; Аурел Георгіца, *Конституційне право зарубіжних країн* (Астон 2003) 86; Ольга Скакун, *Теорія держави і права* (3-тє вид., Алерта 2012) 73.

¹² Рабінович (н 11) 25.

¹³ Скакун (н 11) 73.

¹⁴ Алла Шавцова, ‘Коллективные права и свободы человека’ (*Електронная библиотека Белорусского государственного университета*) <<http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/51839/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%95%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%98%20%D0%A1%D0%92%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%AB%20%D0%A7%D0%95%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%90.pdf>> дата обращения 6 Июль 2018.

¹⁵ Александр Осипов, ‘Являются ли групповые права необходимым условием недискриминации и защиты меньшинств?’ в *Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ* (Институт философии РАН 2002) 81.

права являє підхід, який розуміє колективні права як правоможності певного групового суб'єкта¹⁶.

Далі вона зазначає:

Відповідно до цього підходу, колективні права – це права, які належать умовній або статистичній множині, які реалізуються цілою множиною як такою, які не є простою сумою індивідуальних прав осіб, що входять до цієї множини, а мають якісно нові властивості (синергетичний ефект), визначені певними цілями та інтересами даного колективного утворення. Колективні права можуть бути порушені відносно множини в цілому, вони вимагають певного відособлення в регламентації і створення належного інституційного середовища в національному законодавстві¹⁷.

Наголос на *синергетичному ефекті* колективних прав є принциповим і надзвичайно важливим методологічним положенням, що має значний евристичний потенціал для подальшого дослідження природи останніх.

У тій же філософській (а з огляду на предмет нашого дослідження, у філософсько-правовій) площині, у “зв'язці” з одним із законів діалектики, якому значну увагу приділяв Г. Гегель, – законом взаємного переходу кількісних змін у якісні, вважаємо можливим і перспективним розглядати синергію колективних прав також під іншим кутом зору – через призму означеного вище спору про універсалії. Відтак наголосимо, що, на нашу думку, з перспективи крайніх номіналістських позицій у принципі неможливо визнати і пояснити синергетичний ефект. Інакше кажучи, наявність (або, принаймні, визнання певним дослідником) останнього є аргументом на користь підходів, що відрізняються від постулатів номіналізму (“реалістські” або ж “концептуалістські” інтерпретації).

Деякі кореляції між течіями сучасної політико-правової філософії і “поколіннями прав”

У відомій з кінця 70-х років ХХ ст. концепції К. Васака¹⁸ було запропоновано виокремлювати три покоління прав людини, які, на думку цього вченого, співвідносяться з трьома ідеалами Великої Французької революції: свобода, рівність і братерство¹⁹.

¹⁶ Катерина Регада, ‘Коллективные права этнических общностей в конституционном праве Российской Федерации’ (автореф. дис. канд. юрид. наук, Пензенский государственный университет 2009) 8.

¹⁷ Там само 8.

¹⁸ Karel Vasak, ‘A 30-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights’ (1977) 11 (November) The UNESCO Courier 29 <<http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>> accessed 9 July 2018.

¹⁹ Karel Vasak, ‘Pour une troisième generation des droits de l’homme’ in C. Swinarski (ed), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* (Martinus Nijhoff Publishers 1984) 837.

У концепції поколінь прав людини особливу увагу приділено правам третього покоління. Одночасно їх виділення зазнало і найбільшої критики опонентів цієї типології. К. Васак назвав права третього покоління правами солідарності. На його думку, права першого і другого поколінь виражають надмірний індивідуалізм і навіть егоїзм, що передбачає протиставлення індивіда і суспільства. Права першого покоління покликані захищати індивіда від неналежного поводження держави, а права другого забезпечують йому можливість вимагати від держави реалізації спеціальних урядових програм із надання соціальної підтримки та допомоги. Однак при цьому не береться до уваги, що добробут людини неможливий без її участі в житті спільноти, для гідного життя людина потребує не тільки свободи, рівності, а й братерства. Права третього покоління покликані подолати автономію окремих індивідів, які конкурують між собою, і забезпечити соціальну солідарність, що дасть змогу людям повністю розкрити свій потенціал шляхом спільної участі в соціальному житті різних спільнот, до яких вони належать²⁰.

За такого розуміння “змістовного наповнення” поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між цими конкретними “поколіннями прав” і визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, які неодноразово були в центрі уваги наших попередніх публікацій²¹. Відтак, гадаємо, не буде перебільшенням сказати, що права першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління – на стягах комунітаризму. Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що, з огляду на притаманну їм специфіку²², останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках, реалістичні інтерпретації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

З іншого боку, в наш час деякі автори висловлюють думку, що ‘недоцільно відносити колективні права до прав людини, хоча б і третього покоління. Адже йдеться саме про колективні права, тобто права колективу як окремо взятого суб’єкта, а не окремої людини’²³. Ця теза викликає сумніви в її коректності. Гадаємо, вона може свідчити про неявну прихильність авторки тези до положень крайнього філософського ре-

²⁰ Vasak (n 19) 839.

²¹ Олег Панкевич, ‘Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії’ [2013] 3(4) Право і громадянське суспільство 122-134; Олег Панкевич, ‘Лібералізм як основа європейської політико-правової філософії сучасності (до постановки питання)’ (2014) 2 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ Серія юридична 449-459.

²² Олег Панкевич, *Соціальна держава та права людини “другого покоління” (загальнотеоретичне дослідження)* (Астрон 2006).

²³ Маргарита Кривоногова, ‘Коллективные права: прошлое, настоящее, будущее’ [2010] 4(14) Юридическая наука и правоохранительная практика 88.

алізму, який вважає універсалії існуючими незалежно від речей (у цьому варіанті – колективні права нібито існують незалежно від людей!).

Як видається, є раціональне зерно в пропозиції А. Ковбана, котрий переконує:

Вживання терміна “колективні права людини” в правовій науці <...> є недоречним, оскільки не вказує самих суб’єктів та носіїв. Найбільшу повноту відображає термін “колективні людські права”, які представляють собою важливий інститут сучасного національного та міжнародного права²⁴.

Принагідно не можемо не згадати позицію С. Головатого, який в останні роки принципово виступає за застосування словосполучення “людські права” замість “права людини”²⁵. Дослідник, аргументуючи і пояснюючи свою позицію, зокрема, зазначає, що ‘вислів “людські права” <...> виступає самостійною семантичною одиницею, не є складеним поняттям, а є нерозкладним і таким, що робить наголос на *людськості* прав, а не на тому, *хто* є носієм прав’²⁶.

Знаковим і, безумовно, невивадковим, таким, що підтверджує та водночас, почасти, і формує нову тенденцію у вітчизняному правознавстві, видається той факт, що терміно-поняття “людські права” (що правда, не замість, а поряд, як синонім словосполучення “права людини”) став використовувати у своїх публікаціях приблизно в той самий час і багаторічний опонент С. Головатого – знаний дослідник “праволюдської” тематики П. Рабінович²⁷.

Феномен колективних прав: деякі сучасні інтерпретації

У світлі теми нашої розвідки дозволимо собі стверджувати, що діаметрально різні підходи С. Головатого та П. Рабіновича до феномена колективних прав пояснюються принциповими розбіжностями їхніх вихідних світоглядно-філософських установок, їхніх типів світо- (а відтак – і право-) розуміння.

Зокрема, певна позиція щодо проблеми універсалій визначає для кожного дослідника (це може відбуватися свідомо чи несвідомо, експліцитно чи імпліцитно) інші вихідні світоглядно-методологічні позиції з найважливіших і найпринциповіших питань, зокрема й у сфері правознавства і, власне, теорії й філософії прав людини. Як ілюстрацію наведемо кри-

²⁴ А Ковбан, ‘До питання удосконалення доктрини колективних прав’ (2014) 17 Правова держава 109.

²⁵ Сергій Головатий, *Про людські права* (Дух і Літера 2016).

²⁶ Там само 8.

²⁷ Рабінович (н 3) 21-30; Петро Рабінович, ‘Біосоціальна сутність основоположних людських прав’ [2015] 4(83) Вісник Національної академії правових наук України 8-20.

тичні міркування С. Головатого щодо формули, наведеної у ст. 23 Конституції України: ‘кожна людина <...> має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості’²⁸. На думку вказаного автора, ‘цей припис є відтворенням однієї з провідних ідей теорії політичного абсолютизму’ і належить до ‘марксистської спадщини’²⁹. Водночас ‘протилежна юридичному позитивізму доктрина – природного права – заперечує наявність у людини обов’язків перед суспільством. Адже люди в множині – це і є суспільство’³⁰. Виходячи з логіки цього уривку, дозволимо собі припустити, що цитований дослідник, тяжіючи, на нашу думку, до постулатів крайнього номіналізму (і водночас – до ідей класичного лібералізму), апіорі не може бути прихильником концепції природної правосуб’єктності колективу і колективних прав. Водночас у контексті теми нашої публікації не можемо не зауважити, що зазначене положення ст. 23 Конституції України є практично буквальним запозиченням із ч. 1 ст. 29 Декларації. Невже остання теж належить до “марксистської спадщини” і пропагує ідеї “теорії політичного абсолютизму”?!

В іншій статті С. Головатий наголошує:

Європейська Конвенція з прав людини і практика Європейського Суду з прав людини категорично не визнають так званих “колективних прав”. (Про так звані “колективні права” <...> можна дізнатися <...> з навчального посібника професора П. Рабіновича, який вважає, що існує ‘колективне загальносоціальне право’ у вигляді ‘основоположних прав людських угруповань’³¹, а також, що існують ‘основоположні права національних меншин’³² чи ‘основоположні права людства’³³; окрім цього, автор допускає можливість існування ‘колективного суспільства’³⁴, чого насправді у природі не існує)³⁵.

Наголосимо, що насправді терміна “колективне суспільство” (невже суспільство може бути неколективним, одноосібним? – О. П.) на вказаній сторінці П. Рабінович не вживає (натомість тут наявні терміно-поняття “колективне право суспільства” та “колективні суб’єкти суспільства”).

²⁸ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.06.2018).

²⁹ Сергій Головатий, ‘Принцип людських прав – один із основоположних принципів українського конституційного ладу’ (2017) 7 Право України 104.

³⁰ Там само 104.

³¹ Рабінович (н 11) 17.

³² Там само 37.

³³ Там само 39.

³⁴ Там само 42.

³⁵ Сергій Головатий, ‘Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України)’ (2015) 1 Право України 48.

Зрештою, наскільки нам відомо, львівський дослідник взагалі жодного разу не використовував таке словосполучення у своїх публікаціях чи прилюдних виступах.

Усі інші цитати дійсно коректно доводять, що П. Рабінович, на відміну від свого опонента, є відкритим і послідовним прихильником концепції колективних прав. Зокрема, він зазначає:

Залежно від того, кому саме (тобто суб'єкту якого виду) належать основоположні права, хто є їх носієм, бенефіціаром, розрізняються основоположні права відповідно: а) *індивідуальні* – права людини (індивіда) і б) *колективні* (права людських спільнот та об'єднань). <...> До другого ж різновиду основоположних людських прав належать: права соціальних спільнот (націй, соціально-економічних класів, статевих, вікових, територіальних та інших угруповань, зрештою, усього певного суспільства); права соціальних об'єднань (сімей, громадських організацій тощо); права усього людства (населення Землі)³⁶.

Інакше кажучи, 'загальносоціальне ("природне") право існує не тільки як індивідуальне, "приватне" (тобто як права кожної окремої людини), а й як колективне, публічне (тобто як права спільнот, об'єднань, суспільства)³⁷. Тут, як видається, є певні підстави говорити про те, що позиції дослідника тяжіють до реалізму, адже суспільство в його уявленнях – це нова якість, новий феномен, що якісно відрізняється від механічної суми індивідів, які його становлять, а отже, "право суспільства" не можна зводити до сукупності, суми прав його членів (згадаймо синергетичний ефект).

Ще одна теза П. Рабіновича, гадаємо, загалом теж узгоджується з постулатами реалізму (а водночас – і ліберального комунітаризму, вочевидь, із певними "вкрапленнями" потестарного підходу):

<...> якщо для демократичної, соціальної, правової держави найвищою цінністю є людина, то для кожної людини найвищою соціальною цінністю є суспільство (формально уособлюване державою). Адже тільки "з рук" суспільства людина може отримати усі основні блага, котрі є конче необхідними для її існування й розвитку³⁸.

Для порівняння наведемо думку авторитетного канадського дослідника В. Кімліки:

³⁶ Рабінович (н 27) 16-7.

³⁷ Рабінович (н 11) 42.

³⁸ Там само 42.

Комунітаристи заперечують, що інтереси спільнот можуть бути зведені до інтересів їх індивідуальних членів. Віддавати перевагу індивідуальній автономії є руйнівним для співтовариств. Здорова спільнота підтримує рівновагу між індивідуальним вибором і захистом способу життя співтовариства та прагне обмежити можливості першого підірвати останнє³⁹.

Інакше кажучи, забезпечення прав і свобод індивіда можливе лише через розквіт вільної спільноти, до якої він належить. Фактично це положення є квінтесенцією комунітаристської парадигми.

Загалом ми солідарні з викладеними вище міркуваннями львівського дослідника, проте не можемо не звернути увагу й на положення, котре викликає запитання: “Чи не відходить П. Рабінович від своєї позиції?”. Йдеться про висловлену ним тезу: ‘Усі народи – це і є, вочевидь, людство. Або, інакше кажучи, людство – це і є його народи’⁴⁰. Тут, гадаємо, можна стверджувати про певну непослідовність автора (і неврахування ним синергетичного ефекту), адже якщо розуміти суспільство як щось більше простої суми його членів (про що йшлося трохи вище), то й людство навряд чи дорівнюватиме сумі його народів.

Повертаючись до аналізу поглядів С. Головатого, нагадаємо, що він, як ми вже припускали, тяжіючи до постулатів крайнього номіналізму (і водночас – до ідей класичного лібералізму), є ідейним противником концепції, за його виразом, “так званих” колективних прав. Натомість, на нашу думку, слід погодитися із висловленою як в російській (В. Чиркін), так і у вітчизняній літературі (С. Римаренко) думкою про те, що:

<...> перш за все <...> потребує уточнення, чи скоріше певного переосмислення, ліберально-індивідуалістичний (за Західною традицією) підхід до прав особи, коли вся увага зосереджена на індивіді, а права певних спільнот (соціальних, національних, політичних) залишаються в тіні⁴¹.

Окрім цього, дозволимо собі зазначити, що використання С. Головатим словосполучення “людські права” (тобто в множині) замість терміна “права людини” вже *само по собі* є певною поступкою на користь ліберального комунітаризму.

Висновки. Видається можливим стверджувати, що розуміння природи колективних прав є своєрідним “лакмусовим папірцем”, котрий дає

³⁹ Уилл Кимлика, *Современная политическая философия: введение* (Издательский дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики 2010) 426.

⁴⁰ Рабінович (н 11) 16-7.

⁴¹ Вениамин Чиркин, ‘Индивид и общество: коллективные конституционные права’ (*Закон и порядок*) <<http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=482&id=338&npage=2&pagein=1>> дата обращения 9 Июль 2018; Сергій Римаренко, *Права нації та права людини: між Сцїллою та Харїбдою* (Світгляд 2005) 5.

змогу маркувати вихідні дослідницькі й політико-правові позиції того чи іншого автора за однією з визначальних, вельми значущих для сучасної філософії права ліній розмежування. При цьому по один бік цієї лінії перебувають прибічники постулатів лібералізму і переважно корелюючих із ним різновидів філософсько-правового номіналізму, тоді як по інший бік – апологети комунітаристських ідей та, відповідно, послідовники реалістичного напрямку у філософії права.

Зазначена розділова лінія є, до певної міри, умовною. Послугуючись термінологією міжнародного публічного права, тут можна вести мову радше про делімітацію, аніж про демаркацію. Адже, по-перше, як відомо, практично не існує, так би мовити, “стерильно чистих”, без домішок інших світоглядно-філософських течій, лібералів чи комунітаристів, так само, як і номіналістів чи реалістів. Та й самі дослідники прав людини не так часто відверто самоідентифікуються, чітко задекларовуючи свої вихідні методологічні установки. По-друге, всередині названих вище філософських течій – зрештою, як і будь-яких інших – існують проміжні варіанти, які, часто не без певних на те підстав, можуть претендувати або й навіть де-факто претендують на статус деякої “золотої середини” між політико-правовими та (або) епістемологічними крайнощами (згадаймо, відповідно, “ліберальний комунітаризм” і “концептуалізм”).

Отже, для кожного дослідника прав людини певна позиція щодо класичної філософської проблеми універсалій визначає (це може відбуватися свідомо чи несвідомо, явно чи імпліцитно) інші світоглядно-методологічні позиції з найважливіших питань правознавства.

У результаті аналізу “змістового наповнення” поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між “поколіннями прав” і такими визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, як лібералізм і комунітаризм. Відтак, на нашу думку, не буде перебільшенням сказати, що права людини першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління (солідаристські) – на стягах комунітаризму. Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що з огляду на притаманну їм специфіку, останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках, реалістичні інтерпретації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

Оскільки нині до широко визнаних основних колективних прав належить право різних спільнот на захист своєї ідентичності, однією із центральних тем подальшого дослідження є проблематика ідентичності як однієї із системоутворюючих категорій колективних прав. Особливо

цікавим цей аспект є для дослідження політико-правових і філософсько-правових проблем на матеріалі мультикультуральних суспільств Західного Світу, де внаслідок процесів імміграції від зустрічі різних культур відбувається зіткнення двох систем цінностей: західної, що виходить із концепту людини як індивіда, і східної, що розглядає людину переважно як складову великої родини.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

3. Searle J, *The Construction of Social Reality* (The Free Press 1995) (in English).
4. Miller S, *Social Action: A Teleological Account* (Cambridge University Press 2001) (in English).
5. Heorhitsa A, *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain* [Constitutional Law of Foreign Countries] (Aston 2003) (in Ukrainian).
6. Holovatyi S, *Pro liudski prava* [On Human Rights] (Dukh i Litera 2016) (in Ukrainian).
7. Kelman M ta Murashyn O, *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General Theory of State and Law] (Kondor 2006) (in Ukrainian).
8. Kimlika U, *Sovremennaja politicheskaja filosofija: vvedenie* [Modern Political Philosophy: Introduction] (Izdatel'skij dom Gos. Un-ta – Vysshej shkoly jekonomiki 2010) (in Russian).
9. Pankevych O, *Sotsialna derzhava ta prava liudyny "druhoho pokolinnia"* [Zahalnoteoretychne doslidzhennia] [Social Welfare State and Human Rights for the "Second Generation" (a General Theoretical Study)] (Astron 2006) (in Ukrainian).
10. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* [Fundamentals of the General Theory of Law and State] (10-te vyd, Krai 2008) (in Ukrainian).
11. Rymarenko S, *Prava natsii ta prava liudyny: mizh Stilloiu ta Kharibdoiu* [Rights of the Nation and Human Rights: between Scylla and Charybdis] (Svitohliad 2005) (in Ukrainian).
12. Skakun O, *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law] (3-tie vyd, Alerta 2012) (in Ukrainian).
13. Sorokin P, *Social'naja i kul'turnaja dinamika: issledovanie izmenenij v bol'shij sistemah iskusstva, istiny, jetiki, prava i obshhestvennyh otnoshenij* [Social and Cultural Dynamics: Study of Changes in the Big Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relations] (Izdatel'stvo RHGI 2000) (in Russian).

Edited books

14. Vasak K, 'Pour une troisieme generation des droits de l'homme' in Swinarski C (ed), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* (Martinus Nijhoff Publishers 1984) 837 (in French).
15. Osipov A, 'Javlajutsja li gruppovyje prava neobhodimym uslovijem nediskriminacii i zashhity men'shinstv?' ['Are the Group Rights a Prerequisite for Non-Discrimination and Protection of Minorities?'] v *Mul'tikul'turalizm i transformacija postsovetskih obshhestv [Multiculturalism and Transformation of Post-Soviet Societies]* (Institut filosofii RAN 2002) (in Russian).
16. Pankevych O, 'Spir pro universalii yak metodolohichna osnova suchasnykh doslidzhen pro indyvidualni/kolektyvni prava (do postanovky pytannia)' ['A Dispute on Universals as a Methodological Basis of Modern Research on Individual/Collective Rights (to the Issue Statement)'] v Zabzaliuk D (red), *Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v konteksti yevrointehratsii: III Vseukr. kruhlyi stil [State-Building and Law-Making in the European Integration Context: Third All-Ukrainian Round Table]* (BONA 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

17. K Graham, 'The moral significance of collective entities' (2001) 44 *Inquiry* 21-42 (in English).
18. Vasak K, 'A 30-Year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights' (1977) 11 (November) *The UNESCO Courier* 29 <<http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>> accessed 9 July 2018 (in English).
19. Kovban A, 'Do pytannia udoskonalennia doktryny kolektyvnykh prav' ['On the Issue of Improving the Collective Rights Doctrine'] (2014) 17 *Pravova derzhava* 109 (in Ukrainian).
20. Melnyk A, 'Spivvidnoshennia indyvidualnykh ta kolektyvnykh prav liudyny v konteksti zabezpechennia i zakhystu svobody vyrazhennia pohliadiv' ['Correlation of Human Individual and Collective Rights in the Context of Assurance and Protection of the Freedom of Opinion and Expression'] (2013) 16 *Visnyk Lviv. un-tu Serii filosofskii nauky* 212 (in Ukrainian).
21. Navrotskyi V, 'Analitichna sotsialna filosofiiia pro kolektyvni fenomeny' ['Analytical Social Philosophy on the Collective Phenomena'] (2009) 10 *Aktualni problemy dukhovnosti* 293-301 (in Ukrainian).
22. Krivonogova M, 'Kollektivnye prava: proshloe, nastojashchee, budushchee' ['Fundamentals of the General Theory of Law and State'] [2010] 4(14) *Juridicheskaja nauka i pravoohranitel'naja praktika* (in Russian).
23. Pankevych O, 'Liberalizm i komunitaryzm: do pytannia pro dvi paradyhmy suchasnoi polityko-pravovoi filosofii' ['Liberalism and Communitarianism: to the Issue of Two Paradigms of Modern Political and Legal Philosophy'] [2013] 3(4) *Pravo i hromadianske suspilstvo* 122-134 (in Ukrainian).
24. – –, 'Liberalizm yak osnova yevropeiskoi polityko-pravovoi filosofii suchasnosti (do postanovky pytannia)' ['Liberalism as the Foundation of the European Political and Legal Philosophy of Modern Times (to the Issue Statement)'] (2014) 2 *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav Serii yurydychna* 449-459 (in Ukrainian).
25. Rabinovych P, 'Biosotsialna sutnist osnovopolozhnykh ljudskykh prav' ['Biosocial Essence of Fundamental Human Rights'] [2015] 4(83) *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 16-7 (in Ukrainian).

26. – –, ‘Svitova “Bibliia” liudskykh prav (do 60-richchia proholoshennia Vsezahnoi deklaratsii prav liudyny)’ [The World “Bible” of Human Rights (to the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights)] [2009] 1(56) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 27 (in Ukrainian).
27. Holovatyi S, ‘Pryntsyp liudskykh prav – odyń iz osnovopolozhnykh pryntsypiv ukrainskoho konstytutsiinoho ladu’ [‘Human Rights Principle – One of the Fundamental Principles of the Ukrainian Constitutional System’] (2017) 7 Pravo Ukrainy 104 (in Ukrainian).
28. – –, ‘Triada yevropeiskykh tsinnosti – verkhovenstvo prava, demokratiia, prava liudyny – yak osnova ukrainskoho konstytutsiinoho ladu. Chastyna tretia: prava liudyny (stattia 3 Konstytutsii Ukrainy)’ [‘The Triad of European Values – Rule of Law, Democracy, Human Rights – as the Foundation of the Ukrainian Constitutional System. Part Three: Human Rights (Article 3 of the Constitution of Ukraine)’] (2015) 1 Pravo Ukrainy 48 (in Ukrainian).

Websites

29. ‘Address of His Holiness John Paul II to the Fiftieth General Assembly of the United Nations Organization’ (*Official Site of the Holy See*, 5 October 1995) <https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1995/october/documents/hf_jp-ii_spe_05101995_address-to-uno.html> accessed 19 July 2018.
30. Shavcova A, ‘Kollektivnye prava i svobody cheloveka’ [‘Collective Human Rights and Freedoms’] (*Jelektronnaja biblioteka Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta*) <<http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/51839/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%95%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%98%20%D0%A1%D0%92%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%AB%20%D0%A7%D0%95%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%90.pdf>> accessed 6 June 2018 (in Russian).
31. Veniamin C, ‘Individ i obshhestvo: kollektivnye konstitucionnye prava’ [‘An Individual and Society: Collective Constitutional Rights’] (*Zakon i porjadok*) <<http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=482&id=338&npage=2&pagein=1>> accessed 9 July 2018 (in Russian).
32. Soros D, ‘Ostannii shans Yevropy: 7 porad vid Dzhordzha Sorosa, yak vyrishyty mihratsiinu kryzu’ [‘Europe’s Last Chance: 7 Pillars Advised by George Soros to Fix the Refugee Crisis’ European Truth’] (*Yevropeiska pravda*, Kyiv, 1 Serpen 2016) <<http://www.euointegration.com.ua/articles/2016/08/1/7052763/>> accessed 14 July 2018 (in Ukrainian).

Thesis

33. Regeda E, ‘Kollektivnye prava jetnicheskikh obshhnostej v konstitucionnom prave Rossijskoj Federacii’ [‘Collective Rights of Ethnic Communities in Constitutional Law of the Russian Federation’] (avtoref dis kand jurid nauk, Penzenskij gos un-t 2009) (in Russian).

Oleh Pankevych

COLLECTIVE HUMAN RIGHTS:
SOME PHILOSOPHICAL, LEGAL
AND GENERAL THEORETICAL ASPECTS
(TO THE ANNIVERSARY OF THE UNIVERSAL DECLARATION
OF HUMAN RIGHTS)

ABSTRACT. In the modern world, the task of finding an optimal (or at least more or less acceptable) balance between individual and collective human rights is becoming increasingly relevant day by day, primarily, given the globalization processes in general and the powerful migration crisis, in particular.

The purpose of the article is to make a philosophical, legal and general theoretical analysis of the nature of collective rights and their correlation with individual rights in the context of two dichotomies: nominalism and realism, on the one part, and liberalism and communitarianism, on the other part.

The author notes that the understanding of the social nature of collective rights is a kind of “litmus test” allowing to label the original research, political and legal positions of a certain author by one of the delimitation lines which are determinant for the modern philosophy of law. On the one side of this line there are proponents of liberalism tenets and the varieties of philosophical legal nominalism which mostly correlate therewith, whereas on the other side there are the advocates of communitarianism ideas and, accordingly, the followers of realism in the philosophy of law.

The said delimitation line is to some extent conditional. If we use the terminology of public international law, here we may refer only to delimitation rather than demarcation. Since, firstly, it is well-known that there are practically no “sterile-clean” liberals or Communists having no admixtures of other philosophical ideas, and this is also true in respect of nominalists or realists. Besides, it is not very often that human rights researchers openly announce their self-identification enunciating their original methodological orientations. Secondly, the above-mentioned philosophical thoughts – just like any other – contain a sort of interim options which, often not without some good reasons, may claim or even de facto claim to be a certain “golden mean” between the political and legal and (or) epistemological extremes (let’s remember, respectively, “liberal communitarianism” and “conceptualism”).

The author makes it evident that for each human rights researcher a certain position held with regard to the classical philosophical issue of universals determines (consciously or unconsciously, explicitly or implicitly) other ideological and methodological positions with regard to the most important issues of law.

Since today the widely recognized fundamental collective rights include the right of different communities to protect their identity, one of the central topics for a further research is the issue of identity as one of the system-forming categories of collective rights. This aspect is of particular interest for the study of political legal and philosophical legal issues using the material of multicultural societies of the Western World, where immigration processes and the meeting of different cultures gives rise to a clash of two value systems: the Western one stemming from the concept of a human being as an individual, and the Eastern one which sees a human being primarily as a component of a larger family.

KEYWORDS: individual rights; collective rights; universals; nominalism; realism; liberalism; communitarianism.